
Aleš Novák: Filosofie dokáže změnit váš pohled na svět

Doc. Mgr. Aleš Novák, Ph.D. , je filosof, který působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy od roku 2000. V letech 2012-2016 vedl jedno z univerzitních center excelence Centrum fenomenologického výzkumu při FHS UK. V současné době se angažuje ve Společnosti pro filosofickou antropologii .

Mohl byste stručně shrnout oblast svého odborného zájmu?

Zabývám se filosofickými tematizacemi toho, jak se ve svého druhu extrémních situacích člověk stává filosofem a jak se tedy rodí filosofie. To znamená, že většinou tematizuji transformativní zkušenosti, tedy zkušenosti, které člověka pozmění a tím pádem pozmění i jeho svět.

U jakých filosofů se tímto tématem zabýváte?

Mým úplně nejstarším zájmem byl řecký filosof Plótinos, u něhož je transformativní zkušenost opravdu extrémní. Pak jsem sledoval linii tzv. novoplatónské tradice: ve středověku Mistr Eckhart, na něj navazuje Mikuláš Kusánský a pak už jsme v raném novověku. Tam jsem se zabýval nejprve Spinozou a potom Descartem, kterému jsem věnoval knihu *Zázračná věda*, v níž jsem tematizoval zkušenost, která z něj udělala filosofa, tedy jeho tři slavné sny z noci z 10. na 11. listopadu 1618. Ty sny jsou tak slavné, že je skoro nikdo nezná. Svého času jsem o nich měl v rámci Modrých pondělků

Zdeňka Pince přednášku – ta stála na počátku práce, která se následně zúročila v podobě téhle monografie. To, že na prvním obrázku v ní je vyobrazen svatý Pavel, není náhoda; prožil podobnou transformativní zkušenost.

Jaké to byly sny?

To se podívejte do knížky! První dva byly banální, rozhodující byl třetí. Vždycky můžeme studenty u zkoušek začátkem spisu *Meditace o první filosofii*, kde je uvedený experiment s pochybováním a kde Descartes zmíní, že míváme zkušenost, že nedokážeme rozlišit mezi sněním a bděním. Když on tohle píše, tak má na mysli svou osobní zkušenost z té svatomartinské noci roku 1618. Sen to byl poměrně bizarní, on ho ještě během snění začal interpretovat, a (jak sám sebe pochválil) velice dobře mu to šlo. Ze snu pak přešel rovnou do bdění a v úvahách pokračoval. Ještě v tom snu si byl jistý, že je to sen, ale že v něm zároveň má jasné a zřetelné myšlenky – tak, jak to známe z kanonického Descarta. Vložil si ten sen jako sen věštbý, ve kterém mu bylo zjeveno jeho budoucí poslání: zkoumat pravdu. On považoval

sám sebe za vyvoleného. Doporučuji si to přečíst, je to docela zábavné. A právě tenhle Descartův třetí sen byl extrémní transformativní zkušeností, ze které by se měla geneze Descartova myšlení tematizovat – a nikoli zpětně od Meditací o první filosofii, jak je zjednodušujícím zvykem. Ty sny téměř nikdo nezná právě proto, že jsou nepohodlné pro zažitá schéma, které tím narušují. O tom jsem analogicky mluvil i [se Sárrou Wienerovou o Heideggerovi](#) : teď se opravdu nechce ukazovat, že Heidegger nebyl nacista. Jednou je to pohodlné černobílé schéma vytvořené, je na tom založený celý publikační průmysl, a tak se nehodí ho narušovat. Stejně tak u Descarta. Je vytvořena jakási šablona, že byl takzvaný racionalista. Žádný racionalismus ani empirismus ale neexistuje, to je jenom nesmyslné a zjednodušující heslo univerzitních učenců. Existuje obecná představa o jakémsi kanonickém Descartovi, vytvořená na základě jednostranné četby Meditací o první filosofii, ale když si otevřete jiné Descartovy spisy, například eseje doprovázející Rozpravu o metodě, najednou vidíte, že je to všechno jiné, jen ne nějaký racionalismus. Je to založené na imaginaci, plné obrázků, text je tam vlastně omezený na funkci komentáře k obrázkům. To s představou kanonického Descarta jako nějakého fanatického racionalisty vůbec nejde dohromady. Klíčovou roli tam hrála imaginace, která je potom podstatná i pro postupně budovanou pozici silného rozumu, jak ji známe z Meditací o první filosofii.

Když jste mluvil o extrémních transformativních zkušenostech – je to skutečně tak, že všichni „velcí“ filosofové něčím takovým prošli?

To nevím. Já si samozřejmě vybírám případy, které jsou pro mě nejzajímavější – třeba u Spinozy ta situace rozhodně byla extrémní. Taky se stále vracím k Nietzscheovi, protože je spjatý s myšlenkou věčného návratu téhož. O něm jsem taky napsal knížku ([Věčný návrat téhož](#)), která začíná poměrně málo známým textem – první formulací myšlenky věčného návratu téhož, která se rodí v extrémní situaci vysokohorského výšlapu ve Švýcarských Alpách, kde se mu šest tisíc stop nad mořem ta myšlenka zjevila. On ji nevymyslel, ona se mu zjevila – stejně jako Descartovi. Neříkám, že každý velký filosof musel projít nějakou podobnou extrémní situací (bezmála zjevením), ale lze to najít i u dalších filosofů, kterými se tolik nezabývám. Třeba u Lévinase to byla válečná zkušenost, u Sartra známá zkušenost hnusu, u Heideggera je to jeho zhroucení, klinicky nejspíš deprese. Když čtete jeho texty o úzkosti, ať je to z knížky *Bytí a čas* nebo z přednášky *Co je metafyzika*, neubráníte se dojmu, že je to obraz klinické deprese. To je také dost extrémní transformující zkušenost, na základě které se pak svět na vás dívá jinak a vy se díváte jinak do světa.

Na první pohled to připomíná něco jako mystické vytržení nebo náboženskou zkušenost. Jak se v téhle situaci k sobě filosofie a náboženství mají?

To je tenký led. U autorů, kterými jsem se zabýval zkraje, je rozlišení mezi filosofií a náboženstvím irelevantní. Hlavně u Plótína: filosofická zkušenost, že se musíte exaltovanou racionalitou doslova promyslet ke zkušenosti s tím, co nazýval „jedno“, byla zároveň zbožnost. U Mistra Eckharta a Mikuláše Kusánského je to něco podobného a daleko snáze doložitelného – například tím, že jeden byl dominikánský mnich a druhý kardinál. U Spinozy je to podobná situace: jeho filosofie nechce být nic jiného než intelektuální láskou k Bohu. S Descartem je to složitější, ten se tohle snažil dost ostře odlišovat, náboženský motiv je u něj nicméně přítomen v tom třetím snu: on měl za to, že na něj sestoupil opravdu duch pravdy, a proto se cítí vyvolen být filosofem. (A mimo jiné v tom snu vystupovala jako jedna z postav morální teologie a Descartes pak slibuje, že vykoná zbožnou pouť do Loreta k Panně Marii). Víte, v raném novověku byly konfesijně napjaté časy a nebylo jednoduché vystupovat jako entusiasta. Entusiasmus znamená být naplněn Bohem, a to se v raném novověku rovnalo herezi. Tak Descartes vystupovat nechtěl, ale jistý nábožensky blízký motiv u něj přítomný je. Jako filosof (i když slovo filosof má v jeho spisech výhradně pejorativní význam) se ale samozřejmě snažil ostře to odlišovat, aby ho to nepřivedlo před nějaký tribunál, inkvizici nebo dokonce na hranici. U Nietzscheho je rovněž určitým způsobem přítomen náboženský motiv, který je spojen hlavně s myšlenkou věčného návratu téhož. Tato myšlenka má podle Nietzscheho nahradit víru v nesmrtnost duše, a tedy svým způsobem náboženství. Tam se tedy dá mluvit o negativním náboženství: ta myšlenka popírá tradiční náboženská schémata, ale jsou s ní spojeny určité spásonosné, až genocidní motivy. Nietzsche píše, že nahradí všechno náboženství a vědu; kdo ji nepřijme, je odsouzen k vyhytní; a naopak ti, kdo ji přijmou, jsou povoláni vládnout. Myšlenka věčného návratu téhož přináší negativní antropologii, metafyziku – i náboženství.

Jestliže má filosofie takovou osobní povahu, jak se její plody dají sdělit těm, kdo nic podobného neprožili? Jde to vůbec?

Já netvrdím, že můj přístup a můj úhel pohledu je jediný správný nebo závazný. Nietzscheho, Descarta i Plótína lze číst úplně jinak, tohle je moje – do jisté míry reduktivní – čtení. A jak je to přenositelné... to je samozřejmě klíčové v nejvyšší možné míře. Mám za to, že filosofii by se měl zpřístupňovat, ukazovat, vysvětlovat a sdělovat význam. Tuhle čtverylku považují za non plus ultra filosofie a jsem o tom docela kategoricky přesvědčený: pokud filosofie podle toho nedělá, tak není filosofii. Buď je to špatná literatura, nebo historie nebo filologie, ale ne filosofie. A jak to sdělit? Nejprve poukázat na to, že filosofie vůbec něco takového může, respektive že skrz ni může k něčemu takovému, jako je transformativní zkušenost jednotlivcovy existence, docházet. Předvádět témata z filosofické literatury, v nichž by bylo možné nacházet podobné existenciálně transformativní motivy. Ukázat to a tou demonstrací se do podobné zkušenosti případně zacvičit; vůbec si takový typ zkušenosti připustit. Závěkem do možnosti vidět transformativní zkušenosti je vlastně pátý krok k těm čtyřem zmíněným – a ten považuji za nejdůležitější.

Dá se nějak obecně načrtnout, k čemu transformativní zkušenost vede? V čem spočívá ta proměna?

Ona se těm zmíněným autorům v první řadě přihodila, a tak se snažili vyrovnat s nastalou situací. Ta je přivedla (ted to asi vyzní trochu hloupě) k možnosti alternativního porozumění tomu, co se děje, té zkušenosti vzájemného patření světa a člověka. My to banálně prožíváme každý svým způsobem a pro stromy nevidíme les. Myslíme si, že každý má se světem stejnou zkušenost jako my a podle toho druhé posuzujeme – domníváme se, že by si měli myslet to co my, což je samozřejmě postoj idiota. Zkušenost se sebou a se světem a se sebou ve světě máme opravdu každý jinou a nepřenositelnou, do hlav si nevidíme a svět podle toho vypadá – dochází k nedorozuměním a konfliktům, horko těžko se snažíme vzájemně sladovat a ono to stejně nikdy tak úplně nevyjde... Transformativní zkušenosti, kterými se zabývám, přinášejí možnost alternativního rozumění sobě ve světě a světu. Každý o to asi nestojí, kdo by o to taky stál, každý je rád v tom svém a hlavně nechce nic měnit – člověk je od přirozenosti líný a pohodlný. To je mimo jiné důvod, proč lidé tak moc chtějí pomáhat druhým: kompenzují si neochotu změnit něco na sobě. Já filosofii ani svou pozici nikomu nenutím a už vůbec si nemyslím, že je moje pozice jediná správná a že jsem jediný na světě, kdo doopravdy myslí. To tedy skutečně ne. O sobě a své činnosti mám hluboké pochybnosti a to mou práci živí. Neustále se snažím být poctivý k sobě a k práci, kterou dělám. K tomu by možná transformativní zkušenost, ať už je zprostředkovaná výukou a bádáním nebo čímkoli jiným, mohla pomoci. Dokud nejsme poctiví sami k sobě, i kdybychom si hráli na spasitele, jsme jenom pokrytci.

Co Vás osobně k filosofii přivedlo?

Já vždýcky říkám, že ptát se na filosofii je podobné jako ptát se na sexuální orientaci – je to nevhodná otázka. Ale žijeme v době, kdy je in hlásit se k různým divergentním orientacím (aby se tím zase něco předstíralo), tak budiž. Jako mladý hoch jsem připadl na knížku, kde se psalo o Descartovi a referovalo se tam o tom jeho „myslím, tedy jsem“. Tak jsem pořád přemýšlel, co to má znamenat a jak můžu myslet před tím, než jsem; nejdřív musím přece být, abych mohl myslet! Až v průběhu let jsem na základě seznámení s určitými tradicemi a postoji nahlédl, že duch bytí může klást, že to úplná blbost není – jak jsem se domníval ve své naprosté neznalosti a nevzdělanosti jako šestnáctiletý chlapec. Také mě k filosofii přivedla moje druhá úchylka, záliba v básnictví. Náhodou (ale náhody samozřejmě nejsou, to je jen nedostatek poznání) jsem připadl na jednoho nejmenovaného básníka, a když jsem se o něm chtěl dozvědět víc, sháněl jsem nějakou výkladovou literaturu. To mě přivedlo k Martinu Heideggerovi. Důvtipný čtenář odhadne, který básník to asi byl.

Pět let jste řídil univerzitní centrum excelence Centrum fenomenologického výzkumu při FHS. Co toto centrum je?

Při formulaci myšlenky Centra fenomenologického výzkumu jsme vycházeli z toho, že na FHS se dlouhodobě pěstuje tradice filosofie, která se dá nazvat fenomenologická. S ohledem na to, jak dlouhou tradici tenhle směr výuky měl a kolik lidí se tím zabývalo, jsme přišli s myšlenkou to institucionalizovat do této podoby. Byla to platforma pro badatele a pedagogy (protože na FHS jsme zároveň badatelé i pedagogové), kteří se zabývají jakkoli definovanou fenomenologií. Je to stejně jako s Platónem: kolik učenců, tolik Platónů. Stejně tak kolik učenců, tolik fenomenologů; dokonce tolik fenomenologií. Byla to tedy platforma, která byla zároveň zastřešující institucionální nálepkou pro různé směry fenomenologického bádání na FHS. Velký důraz se kladl na mezinárodní spolupráci – velice se nám dařilo zvat významné zahraniční učence a vysílat (nebo víceméně nutit) mladé badatele, doktorandy a postdoky, aby vyjžděli do ciziny a tam se konfrontovali se stávajícím stavem fenomenologického bádání. To se podle mě povedlo. Projekt univerzitních center excelence byl minulým rektorem Hamplem koncipován právě s ohledem na doktorandy a postdoky; jádro kolektivu měli tvořit tzv. juniorští badatelé, kterým se měl umožnit badatelský rozvoj. Myslím, že tohle jsme naplňovali. Je velká škoda, že se činnost centra nepodařilo prodloužit, ale neformálně trvá dál v podobě Společnosti pro filosofickou antropologii a já jsem tady pod její hlavičkou v listopadu přivítal Francesca Alfieriho z Papežské univerzity ve Vatikánu. V dubnu tu pak jako jeho protiváha promluví Peter Trawny, kterého jsem v rozhovoru se Sárou Wienerovou anotoval, proti kterému zmíněný Alfieri bojuje. Vlastně to bude odpověď Alfierimu na to, jakou metodu čtení a metodu interpretace Heideggerových textů si Trawny vybudoval – kterážto metoda ho vedla ke kontroverzním tvrzením o Heideggerově údajném antisemitismu. Platforma Centra fenomenologického výzkumu tedy neformálně trvá dál jakožto Společnost pro filosofickou antropologii a snažím se oslovovat zainteresované zájemce a badatele, aby se účastnili jeho aktivit (např. pravidelných úterních seminářů), které v tuhle chvíli mají především podobu těchto hostinských přednášek. V dubnu (27. 4.) pak připravuji workshop „Husserlovo dědictví“, připomínající 80. výročí skonu Edmunda Husserla, a začátkem května (4.–5. 5.) konferenci „Dvě století Karla Marxe“, jež se koná pod záštitou spectabilis, děkanky Marie Pětové, u příležitosti 200. výročí Marxova narození.

Působil jste i na jiných akademických pracovištích, než je FHS?

Ano, protože člověk se univerzitním platem neužívá. Nejsem privilegovaný jedinec, který má zároveň teplý flek na Akademii věd, takže jsem to horko těžko dával dohromady. Vždycky to byly nárazové věci, takhle to prostě funguje. Působil jsem na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Vysoké škole chemicko-technologické, teď nově na České zemědělské univerzitě a v rámci Univerzity Karlovy jsem ještě působil na Katolické teologické fakultě a na Ústavu světových dějin v rámci Filosofické fakulty. To byly a jsou mé bokovky – na Vysoké škole chemicko-technologické jsem dokonce začínal a doporučoval bych každému začínajícímu pedagogovi, který se chce zabývat filosofií, aby začal na nějakém opravdu hostilním pracovišti. Pak si uvědomí, co je potřeba.

Má FHS ve srovnání s těmi ostatními pracovišti nějaká specifika?

Ano. Když zůstaneme na naší alma mater, tak na Katolické teologické fakultě i na Filosofické fakultě nesmírně obdivuji, že se tam dodržuje jakýsi kodex akademické slušnosti. To znamená, že když je někdo pedagog, tak se k němu studenti podle toho chovají a například ho zdraví. Když je někdo doktorand, postdoc, docent nebo profesor, nese to s sebou určité stavovské standardy, oboustranně vymáhané a dodržované – to postrádám na FHS, kde se někdy liberálnost zaměňuje za nevychovanost až buranství. To, že mě například níže postavení kolegové nezdraví a myslí si, že snad já je budu zdravit jako první, mě docela uráží. Co se týče studentstva, tak to je všude stejné, nedělejme si iluze. Studenti na FHS možná mají o trochu nižší úroveň než na Ústavu světových dějin, ale ta propast není veliká. Kde veliká propast je, to je třeba ve srovnání mezi FHS s Ústím nebo dokonce s Českou zemědělskou univerzitou.

Čemu se rád věnujete ve volném čase?

Lukostřelbě, józe a taky venčím manželčiny psy. To mě tedy příliš netěší, ale patří to ke stavu rabství, kterým manželství je. Však ne nadarmo Nietzsche pravil, že ženatý filosof patří do komedie...

Marie Pavlásková
26. 2. 2018

[Aleš Novák: Heidegger nebyl žádným nacistou \(rozhovor\)](#)